

اسناد و شروح خطبه‌های حضرت زهرا سلام الله عليها - فتحیه فتاحی زاده، محمدرضا رسولی راوندی
فصلنامه تخصصی مطالعات قرآن و حدیث سفینه
سال دوازدهم، شماره ۴۵ «ویژه حدیث»، زمستان ۱۳۹۳، ص ۱۱-۲۴

اسناد و شروح خطبه‌های حضرت زهرا سلام الله عليها

* فتحیه فتاحی زاده

** محمدرضا رسولی راوندی

چکیده: نگارنده در این مقاله، درباره دو خطبه حضرت زهرا سلام الله عليها سخن می‌گوید: یکی خطبه‌ای که در مسجد ایراد فرمود (فديکيه) و ديگر خطبه در جمع زنان عيادت کننده. نويسنده، راويان و اسناد اين دو خطبه و كتابهای را که در شرح آنها نوشته شده، بر می‌شمارد.

كليدوازه‌ها: خطبه فديکيه، فاطمه زهرا سلام الله عليها، خطبه‌های فاطمی - اسناد، خطبه‌های فاطمی -

شروح

۱- انگیزه خطبه

پس از رحلت رسول اکرم ﷺ دو حادثه مهم و سرنوشت‌ساز روی داد که تمامی حوادث بعد از آن را تحت تأثیر قرار داد. این دو حادثه یکی تشکیل سقیفه و غصب خلافت مسلمین، و دیگری غصب فدک یعنی قطعه زمین اهدایی حضرت پیغمبر گرامی اسلام ﷺ به دخترش حضرت زهرا سلام الله علیها بود. پس از مدت بسیار کوتاهی از این دو رویداد و بعد از چند بار پیگیری برای باز پس گرفتن فدک و بی‌نتیجه بودن آن، حضرت زهرا سلام الله علیها در مسجد النبی ﷺ در مدینه حاضر شد و خطابه‌ای ایراد کرد که از آن پس به خطبه فدک معروف شد. این خطبه نه تنها مسائل فدک را بخوبی و حق اهل بیت در آن را بروشنی اثبات می‌کند، بلکه مشتمل بر مضامین بلند در معارف اعتقادی است. بیان اصول اعتقادی با بیانی شیوا، از توحید گرفته تا نبوت و معاد، اسرار احکام، اوامر و نواهی قرآن، ذکر وضع مردم قبل از بعثت رسول اکرم ﷺ، مبارزات و سختیهای پیامبر اکرم ﷺ و علی علیه السلام در راه پیروزی و تثیت دین خدا، فتنه‌های دشمنان و برخی مسلمان‌نماها در مسیر تثیت اسلام، جانشینی علی علیه السلام از طرف خدا توسط پیامبر در غدیر خم، رحلت پیامبر ﷺ و عهده‌شکنی برخی مسلمین، غصب خلافت و مخالفت با حکم خدا و قرآن در مسئله خلافت، غصب فدک و مخالفت با احکام صریح الهی در قرآن و... از جمله مطالب این خطبه است که در نهایت اختصار و در اوج استحکام و زیبایی بیان شده‌اند. اما با این حال، برخی این خطبه را مجعول و ساخته و پرداخته محدثان و علماء دانسته‌اند و اصل خطبه را زیر سوال برده‌اند.^۱ بنابراین آنچه مقدم بر پژوهش در محتوا و اهداف اجتماعی و تربیتی این خطبه و نیز خطبه عیادت، ضروری می‌نماید، معرفی و شناخت اسناد این خطابه‌ها جهت اعتبار بخشی به آن‌ها است. بدین منظور، این نوشتار ضمن بررسی اسناد سخنان حضرت،

۱. نکه ابن طیفور، *بلاغات النساء*، ص ۲۳.

نگاهی گذرا به شروح نگاشته شده نسبت به خطبه‌های حضرت می‌اندازد تا میزان اثرگذاری این وقایع مهم تاریخی بر علمای شیعه را به عنوان دلیلی دیگر بر اصالت و اعتبار آن‌ها نشان دهد.

۲- روایان اصلی متن کامل خطبه فدکیه

خطبه فدکیه به طرق مختلفی نقل شده که در کتب مورد اعتماد به ثبت رسیده است. اما با یک نگاه کلی می‌توان روایان اصلی متن کامل خطابه را - از طریق شیعه و سنّی - اینگونه معرفی کرد:

زینب کبری سلام الله علیها، امام حسین علیهم السلام، امام باقر علیهم السلام، عایشه، ابن عایشه، ابن عباس، عبدالله بن حسن بن حسین، ابوهشام محمد، عوانه، عطیه عوفی.

۳- اسناد متن کامل خطبه فدکیه

خطابه حضرت زهرا علیها السلام با اسناد زیادی نقل شده که بسیاری از آنها بدست ما نرسیده و یا اگر رسیده متن کامل خطبه را همراه نداشته و فقط قسمتهايی از آن را نقل کرده است، اسنادی که تاکنون بدست ما رسیده و خطبه کامل حضرت را برای ما نقل کرده باشد، بیش از بیست سند است که ذیلاً بعنوان پشتونه متن آماده شده خطبه عیناً ذکر می‌شود:

۴- روایت حضرت زینب سلام الله علیها

این روایت را، احمد بن عبد العزیز جوهری در السقیفه و الفدک، ابن طیفور در بلاغات النساء، ابو جعفر محمد بن جریر طبری امامی در دلائل الإمامة، ابن أبي الحدید در شرح نهج البلاغه، حسنی یمنی در کتاب انوار الیقین و جمال الدین یوسف در الدر النظیم بدین صورت ذکر کرده‌اند:

۱- قال احمد بن عبد العزير الجوهري: حدثنا محمد بن زكريا، قال: حدثنا جعفر بن محمد بن عمارة الكندي، قال: حدثني أبي، عن الحسين بن صالح بن حي، قال: حدثني رجلان من

بنى هاشم، عن زينب بنت على عليها السلام (جوهرى، السقىفة و الفدك، ص ٩٨ و نيز نك: ابن ابي الحذيف، شرح نهج البلاغة، ج ١٦، ص ٢١١).

٢- قال احمد بن ابى طاهر ابن طيفور فى بلاغات النساء: حدثنى جعفر بن محمد رجل من اهل ديار مصر - لقيته بالرافعة - قال حدثى أبى قال: أخبرنى موسى بن عيسى قال: أخبرنا عبدالله بن يونس قال: أخبرنا جعفر الاحمر، عن زيد بن على بن الحسين عليهم السلام، عن عمته زينب عليها السلام (ابن طيفور، همان، ص ٢٦).

٣- قال ابو جعفر محمد بن جرير الطبرى فى دلائل الامامة: أخبرنى ابوالحسين محمد بن هارون بن موسى التلوكبرى، قال حدثنا ابى، قال: حدثنا ابوالعباس احمد بن محمد بن سعيد الهمданى، فقال: حدثنى محمد بن المفضل بن ابراهيم بن المفضل بن قيس الاشعرى، قال: حدثنا على بن حسان، عن عمه عبدالرحمن بن كثير، عن ابى عبدالله جعفر بن محمد، عن ابيه، عن جده على بن الحسين عليها السلام، عن عمه زينب بنت امير المؤمنين عليها السلام (طبرى، دلائل الامامة، ص ١٠٩).

قال الطبرى ايضا فى دلائل الامامة: قال العباس: حدثنا محمد بن المفضل بن ابراهيم الاشعرى، قال: حدثى ابى، قال: حدثنا احمد بن محمد بن عمرو بن عثمان الجعفى، قال حدثى ابى، عن جعفر بن محمد عليها السلام، عن ابيه، عن جده على بن الحسين عليها السلام، عن عمته زينب بنت امير المؤمنين عليها السلام و غير واحد (همانجا).

قال الطبرى ايضا فى دلائل الامامة: حدثى القاضى ابو اسحاق ابراهيم بن مخلد بن جعفر بن سهل بن حمران الدقادق، قال: حدثى ام الفضل خديجه بنت محمد بن احمد بن ابى الثلوج، قال: حدثنا ابوعبدالله محمد بن احمد الصفوانى، قال: حدثنا ابواحمد عبدالعزيز بن يحيى الجلودى البصري، قال: حدثنا محمد بن زكريا، قال: حدثنا جعفر بن عماره الكندى، قال: حدثى ابى، عن الحسن بن صالح بن حى، قال: حدثى رجالان من بنى هاشم، عن زينب بنت على عليها السلام (همان، ص ١١٠).

٤- قال الحسن بن بدرالدين محمد الحسنى اليمنى فى انوار اليقين: حدثنا ابوزرعه احمد بن محمد بن موسى الفارسى، قال: حدثنا القاسم بن محمد بن صعب الكوفى، قال: حدثى ابى، قال: حدثى يحيى بن الحسين بن زيد بن على، عن ابيه، عن جده، عن عمته زينب بنت على عليها السلام (حسنى يمنى، انوار اليقين، ص ٢٧٦-٢٧٧).

٥- قال جمال الدين يوسف بن حاتم الشامي في الدر النظيم: روى عبدالله بن على بن أبي طالب عليهما السلام (حاتم شامي، الدر النظيم، ص ٤٦٥-٤٨٣).

٢-٣ روایت امام حسین عليه السلام

این روایت در کتب بلالات النساء و دلائل الامامة بدین سند مذکور است:

١- قال ابن طیفور فی بلاءات النساء عن ابی الحسین زید بن علی بن الحسین عليهما السلام، قال: حدثنا ابی، عن جدی الحسین عليهما السلام (ابن طیفور، همان، ص ٢٣).

٢- قال ابوجعفر الطبری فی دلائل الامامة: حدثنا العباس بن بکار، قال: حدثنا حرب بن میمون، عن زید بن علی، آبائه عليهما السلام، و هو ينھی الى الحسین عليهما السلام (طبری، همان، ص ١١١).

٣-٣ روایت امام باقر عليهما السلام

سند روایتی که به امام محمد باقر عليهما السلام رسید در کتب السقیفه و الغدک، دلائل الامامة و شرح ابن ابی الحدید از این قرار است:

١- قال ابوبکر احمد بن عبدالعزیز الجوهري: حدثني عثمان بن عمران العجيفي، عن نائل بن نجیح، عن عمرو بن شمر، عن جابر الجعفي، عن ابی جعفر محمد بن علی عليهما السلام (جوهری، همانجا؛ ابن ابی الحدید، همانجا).

٢- قال الصفوانی: و حدثني ابی عن عثمان، قال حدثنا نائل بن نجیح، عن عمرو بن شمر، عن جابر الجعفي، عن ابی جعفر محمد بن علی الباقر عليهما السلام (طبری، همان، ص ١١٠).

٤-٣ روایت ابن عباس

این سند در کتاب دلائل الامامة آمده است، و ناقل از او عکرمه است:

قال ابوجعفر الطبری فی دلائل الامامة: حدثنا ابوالمفضل محمد بن عبدالله بن المطلب الشیبانی، قال: حدثنا ابوالعباس احمد بن محمد (بن احمد) بن سعید الهمدانی، قال: حدثنا احمد بن محمد بن عثمان بن سعید الزیات، قال: حدثنا محمد بن الحسین القصبانی، قال: حدثنا احمد بن محمد بن ابی نصر البزنطی، عن السکونی، عن ابیان بن عثمان الاخرم، عن ابیان بن اغلب الریعی، عن عکرمه عن ابن عباس (طبری، همان، ص ١٠٩).

٣-٥- روایت عبدالله بن حسن بن حسن

این اسناد در کتابهای السقیفه و المدک، بلاغات النساء، الاحتجاج علی اهل اللجاج، دلائل الإمامة، و شرح نهج البلاعه ابن أبي الحدید آمده است:

١- قال ابوبکر احمد بن عبدالعزیز الجوهري: حدثني احمد بن محمد بن يزيد، عن عبدالله بن محمد بن سليمان، عن ابيه، عن عبدالله بن الحسن بن الحسن (جوهري، همانجا، ابن ابي الحدید، همانجا).

٢- قال ابن طیفور فی بلاغات النساء قد حدث الحسین بن علوان، عن عطیه العوفی، انه سمع عبدالله بن الحسن يذكره، عن ابيه (ابن طیفور، همانجا).

٣- قال الطبرسی: روی عبدالله بن الحسن بایسناده عن آبائه (طبرسی، الاحتجاج علی اهل اللجاج، ج١، ص ٩٧).

٤- قال ابو جعفر الطبری فی دلائل الإمامة: قال الصفوانی: حدثني محمد بن محمد بن يزيد مولی بنی هاشم، قال حدثني عبدالله بن محمد بن سليمان عن عبدالله بن الحسن بن الحسن، عن جماعه من اهله (طبری، همان، ص ١١٠).

٣-٦- روایت عایشه

روایتی که عایشه نقل کرده در کتب الشافی فی الإمامة و الطرائف فی معرفة الطرائف آمده که ناقل از او عروة بن زیر است:

١- قال السيد المرتضی فی الشافی: اخبرنا ابو عبدالله محمد بن عمران المرزبانی: قال: حدثني محمد بن احمد الكاتب قال: حدثنا احمد بن عبيد بن ناصح النحوی، قال: حدثني الزیادی، قال، حدثنا الشرقی بن القطامی، عن محمد بن اسحاق، قال: حدثنا صالح بن کیسان، عن عروه بن الزبیر، عن عائشة (سید مرتضی، الشافی فی الإمامة، ج٤، ص ٦٩-٧٠).

٢- قال السيد ابن طاووس فی الطرائف: ذکر الشیخ اسعد بن سقوره (خ ل: سعید بن سقر، اسعد بن شفروه) فی کتاب الفائق عن الأربعین عن الشیخ ابی بکر احمد بن موسی بن مردودیه الاصفهانی فی کتاب المناقب، قال: اخبرنا اسحاق بن عبدالله بن ابراهیم، قال: حدثنا احمد بن

عبدید بن ناصح النحوی: قال: حدثنا الزیادی محمد بن زیاد، قال: حدثنا شرقی بن قطامی، عن صالح بن کیسان، عن الزهری، عن عروه عن عائشة (ابن طاووس، الطرائف فی معرفة مذاهب الطوائف، ج ۱، ص ۲۶۳-۲۶۴).

٧-٣- روایت ابوهشام محمد

این سند در دلائل الامامة آمده و ناقل از او پسرش هشام است:

قال ابوجعفر فی دلائل الامه: قال الصفوانی: حدثنا عبدالله بن الضحاک: قال: حدثنا هشام بن محمد، عن ابیه (طبری، همان، ص ۱۱۰).

٨-٣- روایت عوانه

این سند نیز در دلائل الامامة آمده، و ناقل از او هشام بن محمد است:

قال ابوجعفر الطبری فی دلائل الامه: قال الصفوانی: حدثنا عبدالله بن الضحاک، قال: حدثنا هشام بن محمد، عن عوانه (همانجا).

٩-٣- روایت ابن عایشه

این سند در الشافی و دلائل الامامة آمده، و ناقلان از او محمد بن قاسم یمانی و نیز صفوانی هستند:

۱- قال السيد المرتضی فی الشافی قال المربزبانی: حدثنا ابوبکر احمد بن محمد المکی، قال: حدثنا ابوالعبیناء محمد بن القاسم یمانی، قال: حدثنا ابن عایشه (سید مرتضی، همانجا).

۲- قال ابوجعفر الطبری فی دلائل الامامه: قال الصفوانی: حدثنا ابن عایشه (طبری، همان، ص ۱۱۱). در جوامع متاخر حدیثی شیعه نیز علامه مجلسی اسناد و منابع این خطبه را در بحار الأنوار ذکر کرده است.^۱

٤- خطبه عیادت

دومین خطبه حضرت زهرا سلام الله علیها، مانند نخستین خطبه آن بزرگوار، سرشار از بلاغت، فصاحت و حاکی از آگاهی آن حضرت بر مسائل و جریان‌های فکری و

حاکم در مدینة النبی ﷺ است. خطبهای که از پایداری به توحید و پیروی از طریقت نبوت سرچشمه می‌گیرد. مخاطبان این خطبه و زمان و مکان ایراد آن و نیز وضعیت روحی و جسمی حضرت با خطبه نخست متفاوت است. این خطبه در حضور جمیع از زنان مهاجر و انصار ایراد شد، در حالی که حضرتش در بستر بیماری در منزلش بود. این خطبه نیز توسط راویان مختلفی با اسناد گونه گون نقل شده است.

۴- راویان خطبه عیادت

خطبهای که حضرت فاطمه زهرا سلام الله علیها در بستر بیماری برای مخاطبان خویش ایراد کردند، نیز مانند خطبه فدک، شامل راویان معصوم و غیرمعصوم زیر می‌شود:

حضرت علی علیه السلام، حضرت زین العابدین علیه السلام، فاطمه دختر امام حسین علیه السلام، ابن عباس و عطیه عوفی.

۴-۱- اسناد خطبه عیادت

این خطبه با هشت سند نقل شده است که تفصیل آن‌ها بدین شرح است:

۴-۲- روایت امیرالمؤمنین علیه السلام

این روایت را شیخ صدوق در کتاب معانی الاخبار آورده است:

قال الصدوق فی معانی الاخبار: حدثنا بهذا الحديث ابوالحسن علی بن محمد بن الحسن المعروف با بن مقبرة القزوینی، قال: اخبرنا ابوعبدالله جعفر بن محمد بن حسن بن جعفر بن حسن بن حسن بن علی بن ابی طالب علیه السلام، قال: حدثني محمد بن علی الهاشمي، قال: حدثنا عيسى بن عبدالله بن محمد بن عمر بن علی بن ابی طالب علیه السلام، قال: حدثني ابی، عن ابیه، عن جده، عن علی بن ابی طالب علیه السلام (ابن بابویه (شیخ صدوق)، معانی الاخبار، ص ۳۵۵).

۴-۳- روایت امام زین العابدین علیه السلام

قال ابوجعفر محمد بن جریر الطبری فی دلائل الامامه: حدثني ابولامفضل محمد بن عبدالله قال: حدثنا ابوالعباس احمد بن احمد بن سعید الهمданی، قال حدثني محمد بن المفضل بن

ابراهیم بن المفضل بن قیس الاشعری، قال: حدثنا علی بن حسان، عن عمه عبدالرحمٰن بن کثیر عن ابی عبدالله جعفر بن محمد علیہما السلام، عن ابیه، عن جده علی بن الحسین علیہما السلام (طبری، همان، ص ۱۲۵).

٣-٢-٤- روایت فاطمه بنت الحسین علیہما السلام

تفصیل سند روایتی که به فاطمه دختر امام حسین علیہما السلام می‌رسد در کتب السقیفه و الفدک، معانی الاخبار، دلائل الامامة، و شرح نهج البلاغه بدین شرح است:

- قال احمد بن عبدالعزیز جوهري فی السقیفه و الفدک و ابن ابی الحدید فی شرحه علی نهج البلاغه: حدثنا محمد بن زکریا، قال: حدثنا محمد بن عبدالرحمٰن المھلبی، عن عبدالله بن حماد بن سلیمان، عن ابیه، عن عبدالله بن حسن، عن امه فاطمه بنت الحسین علیہما السلام (جوهری، همان، ص ۱۱۷؛ ابن ابی الحدید، همان، ج ۱۶، ص ۲۳۳).

- قال الصدوق فی معانی الاخبار حدثنا احمد بن الحسن القطان، قال: حدثنا عبدالرحمٰن بن محمد الحسینی، قال: حدثنا ابوالظیب محمد بن الحسین بن حمید الخمی، قال: حدثنا ابوعبدالله محمد بن زکریا، قال: حدثنا محمد بن عبدالرحمٰن المھلبی، قال: حدثنا عبدالله بن محمد بن سلیمان، عن ابیه، عن عبدالله بن الحسن عن امه فاطمه بنت الحسین علیہما السلام (صدوق، همان، ص ۳۵۳).

- قال ابوجعفر الطبری فی دلائل الامامه حدثنی ابواسحاق ابراهیم بن مخلد بن جعفر الباقری، قال حدثنی ام الفضل خدیجه بنت ابی بکر محمد بن احمد بن ایلی الثلوج، قالت: حدثنا ابوعبدالله محمد بن احمد الصفوی، قال: حدثنا ابواحمد عبدالعزیز بن یحیی الجلوذی، قال: حدثنی محمد بن زکریا، قال: حدثنا محمد بن عبدالرحمٰن المھلبی، قال: حدثنا عبدالله بن محمد بن سلیمان المدائی، قال حدثنی ابی، عن عبدالله بن الحسن، عن امه فاطمه بنت الحسین علیہما السلام (طبری، همان، ص ۱۲۸).

٤-٢-٤- روایت ابن عباس

سند این روایت در امالی شیخ طوسی بدین شرح آمده است:

قال الشیخ: قال اخبرنا الحفار، قال: حدثنا اسماعیل بن علی الدعبلی، قال: حدثنا احمد بن علی الخزار - بغداد بالکرخ بدار کعب - قال: حدثنا ابوسهل الدقاد، قال: حدثنا عبدالرازاق قال الدعبلی: حدثنا ابو یعقوب اسحاق بن ابراهیم الدبری - بصنوع الیمن فی سنہ ثلاث و ثمانین و مائین -

قال: حدثنا عبدالرزاق، قال: اخبرنا نعمر، عن الزهرى، عن عبید الله بن عبد الله بن عتبة بن مسعود، عن ابن عباس (طوسی، امالی، ص ۳۷۴).^۱

۵-۲-۴- روایت عطیه عوفی

این روایت که ناقل آن حسن بن علوان است در کتاب *بلاغات النساء* بدین سند مذکور است:

قال ابن طیفور فی *بلاغات النساء*: حدثني هارون مسلم بن سعدان، عن الحسن بن علوان، عن عطیه العوفی (ابن طیفور، همان، ص ۳۲).

۵- شروح خطابه‌های حضرت زهرا سلام الله علیها

کتاب‌ها و پژوهش‌ها در موضوعات گوناگون و به زبان‌های مختلف^۲ درباره بزرگترین بانوی جهان حضرت صدیقه کبری فاطمه زهرا سلام الله علیها پیوسته رو به افزایش است. امری که حاکی از توجه عمومی به مقام و منزلت آن بانوی بهشتی دارد. یکی از این محورها خطابه‌های حضرت است. در بخش پیشین، اسناد این وقایع مهم معرفی و شناخته شد و در این قسمت، بعض شروح این خطابه‌ها معرفی می‌گردد تا بیش از پیش پرده از اهمیت آن‌ها برداشته شود.

مرحوم آقا برزگ تهرانی، در *الذریعه* (ج ۷، ص ۲۰۵) ذیل عنوان خطبة اللمة^۳ می‌نویسد: «این همان خطبه حضرت زهرا علیها است که شروح بسیاری بر آن نگاشته شده است و ما نام آن شروح را در حرف شین (با عنوان شرح خطبه) و یا با نام ویژه در جایگاه خود ذکر می‌کنیم».

وی نه کتاب در شرح خطبه فدکیه حضرت زهرا سلام الله علیها بدین ترتیب ذکر

۱. فارسی، عربی، اردو، انگلیسی، روسی و ... نکه مجله گلستان قرآن، کتابشناسی حضرت فاطمه زهرا سلام الله علیها، شماره ۷۶، مرداد ۱۳۸۰.

۲. اللمه یکی از اسمی خطبه حضرت زهرا علیها است. واژه لمه در مقدمه خطبه حضرت آمده است «فاقتلت فى لمه من حفدتھا...» لمه به معنای گروه است و خطبه، با این نام شناخته می‌شود.

می‌کند:^۱

- ۱- شرح خطبه اللمه تأليف ابن عبدون بزاز
- ۲- شرح خطبه اللمه (با نام ملکه اسلام) تأليف میرزا خلیل کمره‌ای^۲
- ۳- شرح خطبه اللمه تأليف شیخ فضل علی قزوینی
- ۴- شرح خطبه اللمه (با نام الدره البیضا) تأليف سید محمد تقی قمی
- ۵- شرح خطبه اللمه تأليف سید علی محمد تاج العلماء
- ۶- شرح خطبه اللمه با نام کشف المحتجه تأليف سید عبدالله شبر
- ۷- شرح خطبه اللمه تأليف مولی محمد نجف کرمانی
- ۸- شرح خطبه اللمه (با نام اللمعه البیضاء) تأليف میرزا محمد علی انصاری قراچه داغی
- ۹- شرح خطبه اللمه تأليف شیخ مولی هادی بنابی
علاوه بر آنها، این کتابها را می‌توان یاد کرد:
- ۱۰- الزهراء^{علیها السلام} و خطبه فدک؛ شرح الخطبة الفدکیة [محمد باقر مجلسی]^۳
- ۱۱- شرح الخطبة الكبری للصدیقة الكبری فاطمة الزهراء^{سلام الله علیها}
- ۱۲- حقیقت جاودان؛ شرح خطبه یگانه بانوی با عظمت اسلام فاطمه زهراء^{سلام الله علیها}
- ۱۳- بندگی راز آفرینش؛ شرح خطبه حضرت زهراء^{سلام الله علیها}
- ۱۴- خطبه آتشین حضرت در بستر شهادت^۷

۱. نکه همان، ج ۱۳، ص ۲۲۴.

۲. این کتاب شامل شرح هر دو خطبه [福德یه و عیادت] می‌باشد که پس از چند دهه، اخیراً توسط انتشارات کتابفروشی اسلامیه تهران چاپ مجدد شده است.

۳. علق علیه و اکمله: شریعتمداری، محمد تقی، المصحح: استاد ولی، حسین، تهران: گلستان کوثر، ۱۳۸۱ ش.

۴. مجلسی، محمد باقر، اعداد: السيد اسعد کاظم القاضی، قم: باقیات: ۱۴۳۳ اق.

۵. مليوبی، محمد باقر، تهران: کتابخانه صدر، ۱۳۵۰ اش.

۶. تأليف سید عبدالحسین دستغیب شیرازی، قم: کتاب فروشی داوری، ۱۳۹۸، ۰۰۰ ق، ۴۰۰ ص، جیبی.

۷. مکارم شیرازی، ناصر، مشهد: انجمن محبان الفاطمه، ۱۳۶۳ ش.

- ۱۵- شرح خطبة الصديقة فاطمة الزهراء سلام الله عليها^۱
- ۱۶- شرح خطبة الزهراء و اسبابها^۲
- ۱۷- سوگنامه فدک؛ شرح خطبه حضرت زهراسلام الله عليها^۳
- ۱۸- متن كامل خطابه فدک^۴
- ۱۹- شرح خطبه حضرت زهراسلام الله عليها^۵
- ۲۰- رخساره خورشید^۶
- ۲۱- شرح خطبه فدک^۷
- ۲۲- حماسه بزرگ؛ خطبه تاريخی حضرت فاطمه بعد از رحلت پیامبر ﷺ^۸
- ۲۳- خطابه حضرت زهراء سلام الله عليها^۹
- ۲۴- خروش معصومانه کوثر؛ ترجمه و شرح خطبه حضرت زهراء سلام الله عليها^{۱۰}
- ۲۵- شرحی بر خطبه فدک حضرت زهراء سلام الله عليها^{۱۱}
- ۲۶- متن سخنرانی آیت الله جمال الحق در تفسیر خطبه^{۱۲}
- ۲۷- از کوچه باع فدک (شرح منظوم خطبه فدکیه فاطمه زهراء سلام الله عليها)^{۱۳}
- ۲۸- بخشی کوتاه پیرامون خطبه فدک (برگرفته از درس های مجتبی تهرانی)^{۱۴}

۱. آل شیرخاقانی، محمد طاهر، تحقیق: خاقانی، محمد کاظم، قم: انوارالهدی، ۱۴۱۲ق، ۲۷۰ص، وزیری.
۲. قمیح، شیخ نزیه، بیرون: موسسه الوفاء، ۱۴۱۵ق، ۳۹۰ص، وزیری.
۳. نقوی، محمد تقی، تهران: الزهراء، ۱۳۷۲ش.
۴. مترجم: انصاری، محمدمباقر، رجایی، حسین، قم: انتشارات الهادی، ۱۳۷۶ش.
۵. تألیف سید عزالدین حسینی زنجانی، قم: انتشارات میثم تمار، ۱۳۷۷ش، ۵۰۶ص، رقعی.
۶. تألیف خلجنی، محمد تقی، قم: انتشارات میثم تمار، ۱۳۷۹ش، ۴۳۷ص، وزیری.
۷. شریعتمداری، محمد تقی، تهران: انتشارات منبی، ۱۳۷۹ش، ۹۴ص، رقعی.
۸. مکارم شیرازی، ناصر، شاعر: محمد شعری، تهران: نشر فؤاد، ۱۳۸۴ش.
۹. سلطانی نسب، ابراهیم، تهران: نشر آرام دل، ۱۳۸۵ش.
۱۰. شریعتی، علی، قم: میثم تمار، ۱۳۸۷ش.
۱۱. صفائی حائری، علی، قم: لیلة القدر، ۱۳۸۸ش.
۱۲. تهران: فراندیش، ۱۳۸۸ش.
۱۳. رضایی دیورودی، سروده، چاپکسر: نوین پویا، ۱۳۸۹ش.
۱۴. تهران: موسسه فرهنگی پژوهشی مصایب الهدی، ویراست ۳، ۱۳۹۱ش.

نتیجه‌گیری

۲۹- شرحی بر خطبه حضرت زهرا سلام الله علیها^۱

۳۰- صفاتی عیادت^۲

با توجه به آن چه گذشت، روشن می‌شود که علمای شیعی در حفظ و انتقال تراث خویش، نهایت دقت و تلاش را به کار می‌گرفتند. خطابه‌های حضرت زهرا سلام الله علیها [福德کیه و عیادت] نیز به عنوان یکی از این میراث‌ها از این مهم مستثنی نیست. به عبارت دیگر با نگاهی از برون به خطابه‌هایی که حضرت زهرا سلام الله علیها پس از رحلت نبی اکرم ﷺ ایراد کردند، می‌توان دریافت که این خطبه‌ها از طریق راویان معصوم و غیرمعصوم نقل شده و از همان قرون نخستین مورد توجه علماء بوده و با اسناد گوناگون و معتبر در منابع شیعی و سنی ثبت شده است. همچنین آن چه اخیراً بیش از هر چیزی توجه علماء و محققان را به خود معطوف کرده است، شرح‌نویسی بر خطبه‌های حضرت است تا با جلوه‌گری ممتاز و محتوای سخنان حضرت، اعتبار و صحت سند آن‌ها نیز فزو نی یابد.

۱. هاشمی، احمد رضا، تهران: سازمان تبلیغات جلوه نور اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین الملل، ۱۳۹۲ش.

۲. اثر حسین فربیونی، این کتاب که فقط شرح خطبه عیادت را در می‌گیرد، توسط انتشارات مکیال زیر چاپ است.

منابع

- ابن أبي الحميد، عبدالحميد، *شرح نهج البلاغة*، تحقيق: محمد ابوالفضل ابراهيم، قم: مكتبة آية الله المرعشي التجفى، چاپ اول، ۱۴۰۴ق.
- ابن بابويه قمي، محمد بن على(شیخ صدوق)، معانی الاخبار، تصحیح: علی اکبر غفاری، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه، چاپ اول، ۱۴۰۳ق.
- ابن طاووس، علی بن موسی، *الطرائف فی معرفة مذاهب الطوائف*، تحقيق: علی عاشوری، قم: خیام، چاپ اول، ۱۴۰۰ق.
- ابن طیفور، احمد بن أبي طاهر، *بلاغات النساء*، قم: الشریف الرضی، چاپ اول، بی تا.
تهرانی، شیخ آقا بزرگ، *الذریعة*، بیروت: دار الأضواء، بی تا.
- جوهری بصری، احمد بن عبد العزیز، *السقیمه و الفدک*، تحقيق: محمد هادی امینی، تهران: مکتبة نینوا، بی تا.
- حاتم شامی، جمال الدین یوسف، *الدرالنظم فی مناقب الأئمة الهاشمیین*، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه ۱۴۲۰ق.
- حسنی یمنی، حسن بن بدرالدین محمد، *أنوار العقین فی إمامۃ امیر المؤمنین علیہ السلام*، قم: نسخه خطی کتابخانه مرکز الإبحاث العقائدیة.
- صفایی، میریم، کتاب شناسی خطبهای حضرت فاطمه سلام الله علیها، مجله علوم اجتماعی با موضوع مباحث بانوان شیعه، شماره ۴، تابستان ۱۳۸۴ش.
- طرسی، احمد بن علی، *الإحتجاج علی أهل الملاجئ*، تحقيق: محمد باقر خرسان، مشهد: نشر مرتضی، چاپ اول، ۱۴۰۳ق.
- طبری آملی، محمد بن جریر بن رستم، *دلائل الإمامة*، تحقيق: قسم الدراسات الإسلامية مؤسسة البعثة، قم: بعثت، چاپ اول، ۱۴۱۳ق.
- طوسی، محمد بن حسن، *الأمالی*، تحقيق: مؤسسة البعثة، قم: دار الثقافة للطباعة و النشر و التوزیع، چاپ اول، ۱۴۱۴ق.
- مجلسی، محمد باقر، *بحار الأنوار الجامعة للدرر اخبار الأئمة الاطهار*، تحقيق: جمعی از محققان، بیروت: دار احیاء التراث العربي، چاپ دوم، ۱۴۰۳ق.
- مجله گلستان قرآن، کتابشناسی حضرت فاطمه زهرا سلام الله علیها، شماره ۷۶، مرداد ۱۳۸۰ش.
- موسی، مرتضی علی بن حسین، *الشافعی فی الإمامة*، تهران: مؤسسه الصادق، ۱۴۱۰ق.